

13. Behoeften versus natuur

Kritiek op het rapport 'Functies van de natuur'

P.J. Schroevers

Inleiding

Op de WLO-bijeenkomst van 26 november 1976 werd ik geconfronteerd met het rapport 'Functies van de natuur, een economisch-oecologische analyse' van F. Bouma en S.W.F. van der Ploeg²². Het rapport wil een model leveren dat vorm geeft aan de relatie tussen mens en natuur op een zodanige manier, dat er ook in de praktijk mee te werken valt. Die praktijk wordt dan in een eerste fase gevormd door het project 'Midden-Brabant', waar het zal worden toegepast.

Het is een goede werkwijze als auteurs op een wetenschappelijke vergadering de principes waarop hun werk stoelt, aan de orde stellen. Men is dan snel in staat om de portee van een aanpak te kunnen overzien en op zijn merites te onderzoeken. Er zijn echter grote vraagtekens te plaatsen bij die merites zelf. Mijn nogal gespannen verwachtingen zijn sterk gehavend. Ik heb grote en principiële kritiek op het stuk en ik ben geneigd om de uitspraak waarmee het 'Ten geleide' eindigt, in twijfel te trekken. Als het leven op aarde straks nog de moeite waard is, dan kan het wel eens zijn ondanks dit rapport. Dat klinkt nogal recht voor zijn raap; en ik voel me dan ook verplicht om over de essentie van mijn kritiek een en ander te zeggen.

De kern van het misverstand

Essentieel voor alles wat we onder 'cultuur' in de widest zinn van het woord kunnen verstaan, is de relatie mens-natuur. Alle activiteiten van de mens zijn terug te voeren tot een omvorming van het natuurlijke. De menselijke kant van deze relatie wordt aangeduid door de vraag 'wat moet?'; terwijl de natuurlijke zijde de vraagstelling oproept: 'wat kan?'. Als deze twee vragen niet meer in harmonie met elkaar zijn, dan is er sprake van 'vervreemding': er wordt afgeweken van de weg die bestaat naar een einddoel, waarin 'mens' en 'natuur' uitdrukking zijn van hetzelfde. Er is dan discrepantie tussen wat zou zijn te omschrijven als de *behoeften* van de mens en de *potentie* van de natuur. Deze discrepantie laat zich terugvoeren tot de wijzen waarop die behoeften zich manifesteren en waarop de natuur wordt omschreven. In onze moderne maatschappij spelen vervreemdingen een belangrijke rol, zoals algemeen bekend mag worden verondersteld.

---

²²Uitgegeven door IVM (VU), 1975.

Om tot een werkelijke afweging van zaken te kunnen komen is het dus van belang om deze twee begrippen eerst aan een kritische beschouwing te onderwerpen. Op grond daarvan kunnen uitspraken worden gedaan over de wenselijkheid of verwerpelijkheid van hoe dat in concrete situaties zijn beslag krijgt. En dat is nu juist datgene wat het rapport nalaat. Het gepubliceerde model probeert 'natuur' en 'menselijke behoefte' aan elkaar te koppelen, maar weet noch wat natuur, noch wat menselijke behoefte is. Daarmee komt de hele zaak in de lucht te hangen. Maar het geheel krijgt toch een odium van wetenschappelijke aanvaardbaarheid, omdat er wetenschappelijke technieken op zijn losgelaten. Het is een uitbouw van maatschappelijke vervreemding, terwijl het bedoelt een doorbreking ervan te zijn. Het is de angst van Rudy Kousbroek: een volstrekt logische redenering, maar gebaseerd op totaal verkeerde vooronderstellingen. En dus zinloos. Het is daarmee ook technocratisch.

Menselijke behoeften

Wat is menselijke behoefte? Het stuk maakt scherp onderscheid tussen individuele en collectieve behoeften. Die eerste zouden wél, die tweede niet vervangbaar en in geld uitdrukbaar zijn. Die omschrijving lijkt me principieel niet vol te houden. Het onderscheid tussen individuele en collectieve behoefte kan verhelderend zijn maar over die vervangbaarheid kan wel meer gezegd worden. Zo kunnen bijvoorbeeld bepaalde individuele behoeften compleet onvervangbaar zijn; fotoalbums bijvoorbeeld, die bij een brand verwoest zijn. Hoe kan de verzekering die schade betalen?

Daarnaast zie je in deze tijd ook bij collectieve behoeften een 'overzetting' van immateriële naar objectieve waarden. Vervreemding van de natuur wordt gecompenseerd in een sterk opgevoerd consumptiekanaal en is als zodanig goed gekwantificeerd, bijvoorbeeld in een bruto nationaal product. Het gaat niet zozeer om het onderscheid in individuele of collectieve behoeften maar meer of er sprake is van kwantitatieve behoeften of van kwalitatieve. Kwantitatieve zijn tot op zekere hoogte in geld uitdrukbaar, kwalitatieve niet – dat geldt zowel voor individuele als voor collectieve zaken.

Als men het onuitdrukbare verliest, dan is men geneigd om het andere, wél uitdrukbare, te grijpen: wie een mooi concert misloopt, neemt ergens een pilsje op om het zo te zeggen. Het schema van Maslow ten aanzien van de 'hiërarchie van behoeften' mag dus nog wel even blijven bestaan, maar het moet anders geïnterpreteerd worden. Het is niet waar dat collectieve behoeften niet ontleedbaar zouden zijn in andere collectieve behoeften, zoals de auteurs stellen. De consumptiedrang van deze dagen, royaal genoemd, is er mijns inziens een sprekend bewijs van: een verdringing van het gemis aan natuurlijke waarden, die we ons niet eens bewust zijn. En zo is 'behoefte' van de mensen onmeetbaar, onkwantificeerbaar geworden.

Wie het toch doet, door – zoals de auteurs doen – de ‘vraag’ als substituut te gebruiken, dat wél meetbaar is, volgt het natuurbeeld van de ‘burgerlijke’ economie die lustbeleving van ‘de’ mens centraal stelt. Maar alleen al het vergelijken van de behoeften van Westerse tweede-huisjesbezitters, Braziliaanse oerwoudindianen en rondtrekkende Berbers laat zien dat je over ‘de’ mens niet spreken kunt. En dus dat de ‘vraag’ geen goede maatstaf is als we over behoeften willen praten.

De auteurs distantiëren zich van zo'n uitspraak door de keuze over te laten aan de democratie. Daar is ergens wat voor te zeggen. Echter, het is zeker verkeerd om waardeoordelen als wetenschappelijke uitspraken te hanteren. Dat neemt niet weg dat men van een wetenschapper wél mag verlangen, dat hij over dit probleem zijn eigen oordeel heeft. Een oordeel bepaalt immers de vragen die hij zich bij het verdere verloop van zijn studie stelt. Bovendien is het heel goed mogelijk om wetenschappelijk verantwoorde formuleringen te vinden ten aanzien van de vraag wat je nu aan een politicus moet vragen. Wie dat niet doet maakt zelf de keus al, op grond van een niet uitgesproken ideologie, maar doet voorkomen alsof hij ‘waardevrij’ is en het waardeoordeel overlaat aan anderen.

Dat is een pertinente misvatting, die zich ook in dit stuk laat aanwijzen. De rol van de democratie is in het stuk wel een heel merkwaardige: parlementariërs fungeren bij de auteurs min of meer als een representatieve steekproef voor de lustbeleving van het Nederlandse volk – een heel andere taak dan waarvoor ze aangenomen zijn.

Dit wijst én op wanbegrip ten aanzien van parlementaire democratie én van het verschijnsel ‘behoefte’. Want hoe is het in godsnaam mogelijk om ‘behoefte’ af te meten aan de ‘vraag’ als de mensheid zo vervreemd is? Wat is dan eigenlijk behoefte? Is het dan niet duidelijk, dat men moet gaan zoeken naar de wortels van de vervreemding; dat dan een min of meer marcusiaanse benadering van belang is? En als je dan zo'n maatschappelijk-filosofische analyse wilt gebruiken in het beleid van alledag, dan kom je meer op een goed gefundeerde politieke ideologie uit dan op een privégevoel over lust of onlust. Nu wil het geval dat onze politici juist op grond van zo'n visie verkozen zijn. Toegegeven: zo'n analyse is niet bij al onze politici even sterk. Maar we hebben in ons parlement toch degelijk een aantal redelijke tot goede politici, zodat de vraag naar behoefte op andere manieren gelukkig nog wel aan bod komt. Maar dat is dan wel een andere behoefte dan in het model door de ‘vraag’ gedekt wordt of kán worden. Het model speelt helemaal niet op deze werkelijkheid in.

Belangrijker dan de vraag of politici het goed doen of niet vind ik echter, dat de auteurs zich aan een verplichting onttrekken. Ze geven aan, de keuzevraag aan anderen over te laten. Maar impliciet spreken ze die zelf uit, door hun eigen oordeel in een wetenschappelijk jasje te hijsen. De betrekkingen tussen de ‘behoefte’ en de maatschappelijke werkelijkheid

liggen dan ook op een heel ander vlak dan het model suggereert – dat is duidelijk.

Natuur

Vergelijkbare argumenten gelden aan de andere kant van het schema. De auteurs willen het natuurbegrip vermijden als iets dat voor te veel uitleg vatbaar is. Ook daar is natuurlijk wel wat voor te zeggen. Op het moment dat het gezonde verstand – dat ik altijd erg hoogacht – vervangen moet worden door een wetenschappelijk geformuleerd model, dan is het goed een wat beperktere definitie te gebruiken. Maar je moet je dan wél je beperking ervan bewust zijn.

De auteurs voeren het begrip ‘Physical Resource Complex’, kortweg PRC, in dat dan min of meer het begrip ‘natuurgebied’ moet vervangen. Ze bedoelen daarmee dat deel van de aarde, waar nog natuur bestaat, d.w.z. waar de mensenhand nog bescheiden is in zijn activiteiten. Een grens tussen ‘wat nog wél kan’ en ‘wat niet meer’ wordt niet aangegeven. En dat is toch erg belangrijk, zoals we zullen zien.

In de term PRC wordt een tegenpool uitgedrukt tegenover de behoeften, respectievelijk vraag, zoals die zopas ter sprake kwamen. Daarmee wordt de indruk gewekt, dat de PRC in staat is om zorg te dragen voor de vervulling van die behoeften, een suggestie die meer omvat dan in werkelijkheid is waar te maken. Wat zijn dan die natuureigenschappen, waarvan de mens gebruik kan maken? Ze staan in het rapport ruim genoemd: energie, grondstoffen en de ‘kwalitatieve, regulerende functies’. Maar de suggestie die hiermee gegeven is, luidt, dat méér zuivere natuur méér energie, dus méér primaire levensbehoeften zou betekenen; en dat is belist onjuist. Een aardappelakker – geen deel van het PRC – levert méér energie op dan een heideveld, dat wél tot het PRC behoort. Om een voorbeeld te noemen. De maatschappij wordt hier dus een natuurconcept aangereikt dat onjuist is.

Het driedimensionale model in het rapport (blz. 40 laat een afname van deze ‘bronnen’ zien door de figuren van het PRC een piramidevormige gedaante te geven. Is dat juist? Als je ook de producerende functies van minder natuurlijke *resources* meetelt, dan is dat zeker niet. Want bij het verdwijnen van puur-natuur door de invloed van menselijke vandalen komt er altijd een ander ecosysteem terug, met méér energetische potentie. Bovenaan in de hiërarchie van materiële behoeften is dus géén sprake van verlies maar van winst. En als de ‘behoeften’ van de mens om meer productie vragen, dan suggereert het model bij verdergaande afbraak verlies, terwijl het in werkelijkheid winst is. Het heeft allemaal te maken met een scherpe definiëring van het PRC, zodat een grens tussen ‘nog-wel-PRC’ en ‘niet-meer-PRC’ te trekken is.

En daarmee zitten we midden in het natuurconcept dat door het invoeren van het PRC-begrip omzeild was. Doet het niet een beetje denken aan dat wat ik zojuist over de relatie tussen 'behoefte' en 'vraag' gezegd heb? Het is ook zo: door het woord 'natuur' door 'PRC' te vervangen heb je de kernvraag waarom het ging, niet opgelost. Nodig is een invulling van het natuurbegrip; niet als een optelsom van voor de mens belangrijke eigenschappen maar als iets van zichzelf; een holistisch concept; precies als bij de behoeften van zopas.

Integratie: beleidsrelevantie

Ik wil het nog even hebben over de concretisering van het model ten aanzien van het beleid. Het model vormt de invulling van een grensgebied tussen twee eigenschappen, die niet goed begrepen en verwerkt zijn: behoeften aan de ene, natuur aan de andere kant. En daarmee is het hele model in de lucht komen te hangen. Duidelijk is ondertussen wel geworden dat het alleen wat zeggen kan over deeloplossingen voor deelverschijnselen. Als zowel een concept over de natuur als over de mens ontbreekt, dan is daaruit niet de best mogelijke strategie af te leiden die beide weet te verenigen.

Dan is er ook geen actiemodel te ontwikkelen waarmee je aan die vereniging kunt bijdragen, de vervreemding bewust kunt maken. Het 'offensieve' aspect komt in mijn opvatting dus niet aan bod. Er kan alleen worden ingespeeld op defensieve vragen: hoe is in een actuele situatie het hoofd boven water te houden? Dit komt naar mijn mening dus vooral omdat een holistisch-dialectisch uitgangspunt ontbreekt.

Maar levert het daarbinnen ook veel op? Kan het binnen het raam van de mogelijkheden die in deze maatschappij gelden, aanleiding geven tot een nieuwe aanpak van de problemen? Naar mijn mening is dat onmogelijk. De al vele malen genoemde vervreemdingstendens van deze tijd leidt tot belangentegenstellingen van groepen in de samenleving die een 'verdeelen-heerstoestand' in stand houden. De irrationaliteit van ons maatschappelijke bestel wordt in stand gehouden en versterkt door het rationele gedrag van groepen.

Met andere woorden: het enige wat je doen kunt is het stellen van randvoorwaarden voor iedere belangengroep, die dan tegen elkaar worden afgewogen. Hoe mooi, verfijnd of *sophisticated* het model ook wordt uitgebouwd, dit kan altijd slechts het enige resultaat zijn. Wat een model kan doen is dat in de wegen waarlangs dit gebeurt, hulp kan worden geboden aan bepaalde belangengroepen.

Het is niet meer dan dit laatste wat het rapport ook als haalbaar ziet. Maar, zoals ondertussen duidelijk zal zijn: het doet dat verkeerd. Het verbindt zaken met elkaar die niet met elkaar verbonden mógen worden. Het pretendeert daarbij objectiviteit. Het stuurt daarmee mensen de mist in, die op grond van andere belangen met het model te maken hebben.

Daarom ben ik geneigd om het rapport als 'niet voldoende' aan te merken.